

Dionisio Biteri Garcia de Kortazar
Legutio, Araba (1925)

Aurkibidea

Biografia

Elosuko Olalde baserrikoa. Gerra garaian etxetik ihes egin behar izan zuten. Lehenbizi Undurragan (Zeanurin) egon ziren, gero handik Lezamara eta, azkenean, Bilbora. Bilbotik etxera itzultzean etxea hutsik eta apurtuta aurkitu zuten. Etxean jatekorik ez, eta 12 urterekin Gasteizko granja batera joan zen morroi. 2001ean elkarrizketa egin zitzaionean dagoeneko ez zuen euskaraz hitz egiteko hainbesteko erraztasuna, eta gaztelaniara jotzen zuen tarteka.

Zintak

LEG-024

- **Proiektua:** Arabako euskara
- **Elkarrizketatzailea(k):** Carrera Garmendia, Ignacio - García Uriarte, Imanol
- **Data:** 2000-03-11
- **Iraupena:** 40 min
- **Euskarria:** Audio Analog
- **Emalea:** García Uriarte, Imanol

LEG-035

- **Proiektua:** Arabako euskara
- **Elkarrizketatzailea(k):** Carrera Garmendia, Ignacio - García Uriarte, Imanol
- **Data:** 2001-03-01
- **Iraupena:** 61 min
- **Euskarria:** Mini Disc
- **Kodifikatzailea:** Agirrebeña, Aintzane
- **Emalea:** García Uriarte, Imanol

Pasarteak

1. Gerra hasi zenean, uzta batu barik utzi behar

- **Erref:** LEG-035/002
- **Iraupena:** 0:01:20. **Hasi:** 00:00:50. **Bukatu:** 00:02:10

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Gerraren hasiera
- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Ondasunen galera

Laburpena:

Gerra garaian basoan behorrak izan zituztela dio Dionisiok. Baina denak galdu zituzten, soldaduek jateko hiltzen zituzten eta. Gerra hasi zenean, soroak zeuden bezala utzi zituzten, uzta jaso barik. 1936ko irail ingurua izango zen.

2. Alemanek etxea bonbardatu ostean, ihes egin behar

- **Erref:** LEG-035/003
- **Iraupena:** 0:02:43. **Hasi:** 00:02:10. **Bukatu:** 00:04:53

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Ihes egin beharra
- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Borroka

Laburpena:

Gerra garaiko oroitzapenak. Goiz batean, esnatu eta alemanen hegazkinak bonbak bota eta bota. Etxeko eskailera apurtu zieten eta goitik behera salto egin behar izan zuten irteteko. Behiak, gurdia eta lapikoren bat edo beste hartuta, Zeanuriko Undurraga auzora alde egin zuten, beste baserri batera. Baina handik ere ihes egin behar izan zuten.

3. Gerratean, Undurragatik Lezamara ihesi

- **Erref:** LEG-035/004
- **Iraupena:** 0:01:32. **Hasi:** 00:04:53. **Bukatu:** 00:06:25

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Ihes egin beharra
- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Borroka

Laburpena:

Gerratean, faxistak aurreraka eta eurak atzeraka, ihesean, gudari eta milizianoekin nahasean. Hegazkinek metrailadoreekin erasotu zituztenean,

behiak lotu eta erreka ondora joan ziren ezkutatzera. Egoera lasaitu zenean, Lezamara alde egin zuten.

4. Legutio hartu nahian, gizon asko ibaian itota hil

- **Erref:** LEG-035/005
- **Iraupena:** 0:01:56. **Hasi:** 00:06:25. **Bukatu:** 00:08:21

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Borroka

Laburpena:

1936ko abenduan gorriek faxisten esku zegoen Gasteiz hartu nahi zuten. Horretarako, lehenbizi Legutio hartu nahi izan zuten. Azaroaren 30a zen. Gizon asko Santa Engrazia ibaian itota hil omen ziren, ibaia zeharkatu nahian. Ez zen ondo atera operazioa; traizio-kontuak izan zirela tartean esaten omen zuten.

5. Gerratean, hiru familia Lezamako etxe zahar batean

- **Erref:** LEG-035/007
- **Iraupena:** 0:02:32. **Hasi:** 00:09:06. **Bukatu:** 00:11:38

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Ihes egin beharra

Laburpena:

<p>Faxistengandik ihesi, atzeraka, Lezamaraino joan ziren. Hiru familia egon ziren etxe zahar batean, Santa Maria auzoan. Etxearen jabea gizon ezkongabe bat zen; "Bara" gaitzizena ei zuen, bareak jaten zituelako. Handik kilometro batera soldaduentzat jatekoa prestatzen zuen euren lagun batek, eta hara joaten ziren jateko bila.</p>

6. Aita tropen bide-erakusle; ama familiarekin Bilbora ihesi

- **Erref:** LEG-035/008
- **Iraupena:** 0:01:00. **Hasi:** 00:11:38. **Bukatu:** 00:12:38

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Ihes egin beharra

Laburpena:

Lezamatik Bilbora ihes egin behar izan zuten. Aita bide-erakusle moduan hartu zuten soldaduek, inguruko basoak ezagutzen zituelako. Amak, berak bakarrik, behiak eta ahal zuena hartu eta familiarekin Bilbora alde egin zuen.

7. Bi behirekin iritsi ziren Bilbora, ihesean

- **Erref:** LEG-035/010
- **Iraupena:** 0:01:10. **Hasi:** 00:13:07. **Bukatu:** 00:14:17

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Ihes egin beharra

Laburpena:

Amak familia osoa hartu eta Bilbora alde egin zuen. Ordurako gurdiari tiratzen

zioten bi behiak bakarrik geratzen zitzaizkien. Eurak kalean egon ziren eta behiak Larraskituko baserri batean eduki zituzten. Euskaldunak ei ziren bertakoak. Faxistak Bilbon sartu zirenean, berriz behiak eta gurdia hartu eta Elosura buelta.

8. Bilbotik Elosura itzultzerakoan bidean pasatakoak

- **Erref:** LEG-035/011
- **Iraupena:** 0:01:43. **Hasi:** 00:14:17. **Bukatu:** 00:16:00

Gaia(k):

- Politika » Gerraostea eta Francoren diktadura » Gerratik itzulera

Laburpena:

<p>Faxistak Bilbon sartu zirenean, aita, auzoko Dionisio Biteri eta hirurak Elosurantz abiatu ziren behiak eta gurdia hartuta. Bidean pasa zituztenak kontatzen ditu. Lemoan beraiek aurrera jarraitu zuten eta aita ganaduekin geratu zen.</p>

Transkripzioa

- Ta gero, ba, klaro, honeik sartu zirienien Bilbon, ba ala! hartu behidxak, burdidxa, ala, Elosura! eta urten geben, ba, aita, nik eta Gregorio.
- A! Biteri?
- Biteri, bai. Ba hirurok! Ta taka-taka-taka honantza. Allegau garen Lemonara, zubidxa dana botata... joe! zelan... ez dakit zelan pasau geben bestaldera! Errekatik, badakizu, erreka harriidxak tiki-taka-tiki, burdidxa idxa itxuli... Bueno, pasau geben bestaldera. Ala! benga!
- Ahal zan moduan...
- E?
- Ahal zan moduan...
- Bai, hori...
- Ahal zan moduan...
- Bai. Ba, bueno, han ya, handi aita(k) esan eben: "Bueno, zuek ala, aurrera!". Klaro, behidxak koitaoak, badakizu, astiro, astiro, astiro...
- Orduan, Gregorio be zeuegaz zan...?
- Bai, bai, bai, bai, bai, danok batera horti zehar. Eta, bueno, ba, urten geben Gregoriok eta nik ya aurrera. Ta aita, aite —gu(k) aite beti, aite—, ba behidxakin honantza! Ta "Beno, ala benga, joan ta ia aber zelan topetan dozue baserridxe, ia ondo dauen edo ez dakit" ta! "bueno, bueno...". Ba, allegau gare hori, horra...
- Baserridxe...
- Geure baserrie hor, hor behien. Zubidxa, zubi ondoan hor ezkerrera? hor egon zan geure herridxe, geure baserridxe.
- Izena, zelan zuen izena?
- Olalde!
- Olalde?
- Olalde, bai, bai. Eta gero ura(k) hartu geben... hartu eben... baserrie eta soloa ta dana, etxe... etxealdien.

9. Euskaraz ari zirelako erreketek pistolaz mehatxatu

- **Erref:** LEG-035/012
- **Iraupena:** 0:01:08. **Hasi:** 00:16:00. **Bukatu:** 00:17:08

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Errepresioa
- Politika » Euskara eta politika

Laburpena:

<p>Bilbotik Elosurantz bueltan zetoze, bidean pasatakoak kontatzen ditu. Zeanurin erreketek batek pistolarekin mehatxu egin zuten euskaraz entzun zituelako. Beldur handia pasa zuten.</p>

Transkripzioa

- Lemonatik pasau eta...
- Gregorio eta nik, ala, aurrera! Eta bai, karreterati. Ta allegau gara Zeanuri... "famoso el atraco"! ez dakizu zelan esan eben "con la pistola en el costao", zelan ipiñi reketek batek euskeraz eigaitik? Entzun eben berba euskeraz, berba... berban... gu bidxok, rekoño! Hartu geben hainbeste bildurre... ba, oraiñ arte! ostras! Bai, bai...
Reketek zan?
- Bai, teniente edo. Ez, reketek, reketek, txapel gorridxakin-ta, "de caqui" ta "eso".
- Naparra edo...
- Naparra izango zan! uste dot nik. Bai, bueno, "total que eso", Gregorio, ni klaro, ni txikidxau, ta Gregorio ba hiru urte... karo, nik hamabi urte ta hori hiru urte gehidxau, hamabi... hamabost urte, ya mutikotxo bat. Ta horri, "al jefe de la pareja"! Bai, bueno, bueno, ya askatu eben, "ala, venga, iros por ahí porque tal!" Bueno, ba, benga! Barazartik gora, taka-taka, Olalderaiño.

10. Olaldera itzultzean, etxea hutsik eta apurtuta

- **Erref:** LEG-035/013
- **Iraupena:** 0:02:52. **Hasi:** 00:17:08. **Bukatu:** 00:20:00

Gaia(k):

- Politika » Gerraostea eta Francoren diktadura » Gerratik itzulera

Laburpena:

<p>Bilbotik etxera (Olalde baserrira) itzuli zirenean, etxea hutsik eta apurtuta aurkitu zuten. Baina pozik, zutik zegoelako. Aitaren bila abiatu ziren eta Arkezton topo egin zuten berarekin. Ia urtebete etxetik kanpo ibili arren, behiek igarri egin ei zuten etxera zetoze. Etxean geratu ziren animalietatik katua bakarrik aurkitu zuten itzultzean.</p>

Transkripzioa

- Allegau gare horra, ta ba etxie dana... buf! dana hutsituta, ez erramienta ta mueble ta ezebe-ezebe-ezebe. Leihoak, bentanak, kristal barik atie zabalik ta dana. Bueno, baiña etxie zutik zan! "Mecagüen la mar"! Bueno, ala! Buelta ein geben ta aita, aite topetan. Ta hor Arkezton ya bat "asoma"... bat... baetorren aite burdixakin, hor Arkezton. Badakizue Arkezto nun dauen, ezta?
- Bai!
- Ba hor topau geben aitari. Ta "Zer? Etxia, etxia zelan dau ba?", "Etxia, etxia han dau, zutik, zutik dau, ondo dau!", "Bueno...!" pozik!
- Arkeztokua ez zan mobidu, han egoan?
- Kia! Ez, ez, ez... Geuk topau geben hor, Arkezton, datorrela honantza,

neure aite, ya bahidxakin, bahidxakin.

- Momentu horretan aite Arkezton zegoen...
- Bai, bai, ya horraiño... Eta badakizu gero behidxek Arkeztotik honantza? Kantsauta danak, baiña "leches"! igerri eurien nora datozen, datorren... datozela, hasi zien taka-taka-taka, "mecagüen"! etxeraíño, baiña zelako pozik bahidxak, e! Urte bat idxa horti zehar ta, baiña... "leches"!
- Bilboraiño eta Bilbotik hona!
- Bilbotik hona, bai.
- Urtebete! hala ere...
- Bai, bai, ba zortzi hillebete bai! Hemeti urten geben, ba, badakizu, esan dot San Migel ondoan, eta gero etorri geben, pues, "primeros de junio, por junio...". Hori da ya, bai, bai, bai, bai, igual pues ez dakit "ocho", zortzi edo bederatzi hillebete edo, bai. Baiña koitauak ala behidxek, e! "Cagüen la mar"! Bai, berorren... berorren etxeak zelan animalak... bai, zelan... ! Ba, hor topau geben katutxo bat! Utzi geben txakurra umiakín, txakurtxo bat txikidxa, baiña polita ta fiña! Sugiak, saguak eta kirikidxoak, "erizos"... joan in biher berorregana, bestelan dana musturra dana odolakin ta holan, ta joan in biher ta ekarri. Baiña fiña...! Eben, hori, umiak. Ta hor geratu zan. Ta katua be bai. Baiña bueltan topau geben zeak, katua bakarrik. Koitaua, ya dana...
- Txakurra ta?
- Nada, bapez, bapez. Katua bakarrik. Zelan biziko zan, e? Ba txoridxak edo saguak edo... harrapauko eben.
- Saguak edo...
- Bai, bai. Ba, hori topau geben etxian: katu bat.

11. Bilbotik herrira itzulera; hiru familia Olalden

- **Erref:** LEG-035/014
- **Iraupena:** 0:01:33. **Hasi:** 00:20:00. **Bukatu:** 00:21:33

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Gerrako administrazioa
- Politika » Gerraostea eta Francoren diktadura » Gerratik itzulera

Laburpena:

Bilbon hiru familia egon ziren elkarrekin eta, gero, herrira itzuli zirenean ere hiru familiak batera egon ziren Olalde baserrian, beste familien etxeak apurtu egin zirelako gerratean. Gainera, zeukaten diru apurrak baliorik ez zuen, diru "gorria" zelako.

12. Etxera itzultzean, ondasunak konfiskatu eta aita kartzelatu

- **Erref:** LEG-035/016
- **Iraupena:** 0:02:09. **Hasi:** 00:21:58. **Bukatu:** 00:24:07

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Errepresioa
- Politika » Gerraostea eta Francoren diktadura » Gerratik itzulera

Laburpena:

Ondasun guztiak konfiskatu egin zizkieten "por auxilio a la rebelión" eta aita kartzelan sartu zuten. Arreba nagusiagoa ere kartzelara eraman zuten, inguruko beste neska gazte asko bezala. Etxean ez zuten jateko ezer eta

hamabi urterekin Gasteizera joan zen granja batera lanera. Hala-nola, poliki-poliki atera zuten bizimodua aurrera.

13. Gerraostean sarna zabaldu zen Legutio inguruan

- **Erref:** LEG-035/018
- **Iraupena:** 0:01:00. **Hasi:** 00:25:30. **Bukatu:** 00:26:30

Gaia(k):

- Politika » Gerraostea eta Francoren diktadura » Gerratik itzulera
- Ohiturak eta bizimodua » Osasuna » Gaixotasunak

Laburpena:

Gerraostean sarna izan omen zuten Legutio inguruko herritar askok. Sufrea eta petrolioa nahastuta ematen zuten sarna kentzeko. Berak ez zuen izan, Gasteizen egoten zelako. Egoera gogorra bizi izan zen, hildakoak ikusten ziren kalerik.

14. Kartutxoan bila, diru pixka bat lortzeko

- **Erref:** LEG-035/020
- **Iraupena:** 0:02:26. **Hasi:** 00:26:42. **Bukatu:** 00:29:08

Gaia(k):

- Politika » Gerraostea eta Francoren diktadura » Ekonomia gerraostean

Laburpena:

Gerra garaian fusilen kartutxo ugari ziren inguruetan, baina motxaileek tonak eramane omen zituzten, astoetan hartuta. Ondo ordaintzen ziren kartutxoak, zuten metalagatik. Gerraostean oraindik ere jendeak kartutxoak aurkitzeko ahalegina egiten zuen, aitzurrarekin lurra harrotuta. Berak bizikleta, erlojua eta gabardina erosi zituen kartutxoetatik eskuratutako diruarekin.

15. Legutioko frontea eta frankisten monumentua

- **Erref:** LEG-035/023
- **Iraupena:** 0:00:37. **Hasi:** 00:32:08. **Bukatu:** 00:32:45

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Borroka

Laburpena:

Legutioko frontean, gorriek bi aldetatik erasotu nahi zituzten herria hartuta zuten frankistak. Horretarako, batzuk atzeko aldetik joan ziren. Inguruko pinudi bateraino iritsi ziren, baina ezin izan zuten herria hartu. Jende asko hil omen zen. Gero, frankistek monumentua jarri omen zuten bertan, baina dinamitarekin leherrarazi egin zuten urte batzuk geroago.

16. Marzelino Urkiolak hamazazpi herritar hil zituen Legution

- **Erref:** LEG-035/025
- **Iraupena:** 0:03:51. **Hasi:** 00:34:45. **Bukatu:** 00:38:36
- **Multimedia:** audioa online entzungai

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Gerran hildakoak eta zauritutakoak
- Politika » Jarrera politikoak » Komunistak

Laburpena:

Marzelino Urkiola komunista Perezagua batailoi komunistako kide izan zen gerratean. Egun batean, 17 herritar hartu eta inguruetako baserri batean eduki ostean, hil egin zituen. Dionisio eta bere aita desagertutako senideen bila ibili ziren kartzeletan. Ubiden zeudela, batailoi bateko kapitainak esan zien 18 herritar Arkezton zeudela lurperatuta: aipatutako 17 herritarrek eta ekintza horretan parte hartu nahi izan ez zuen milizianoa.

Transkripzioa

-Gero hemen euki geben... Jode, hamazazpi hil eurien hemen herrixen, e! Bakixu hori, hori...

-A! hori, hori...

-Dios, eso...

-Hori nork kontatu oskun?

-Gregoriok. Gregoriok kontatu oskun, bai.

-Baiña hori ein zauena... este... zera bat...

-Marcelino.

-Republika...

-Komunista batek, ez?

-Komunista batek, bai, bai. Marcelino Urkiola. Marcelino Urkiola, bai. Hori etorri zan horti "de las minas de..."...

- Somorrostro.

- Gallarta, Somorrostro edo ez dakit. Gaixotu hor, silikosis edo hori, silikoso. Ta etorri zan hona bizi... Hartu hori la... baja edo inutilidad edo hori, eta etorri zan hona. Ba! Komunista. Inorekin in zuen berba, ta inor, bera bakarrik hemen... Ahuntzak ifini eben, ahuntzak. Beti basoan bera, eta hori. Ta gero, ba, urten... gerrak urten ebenien, ba, bera apuntau ein zan Batallón Perezagua, comunistas, Perezagua. Bai. Ta ez dakit zer emon eben buruan. Etorri zan hona miliziano batzugin harrapau eben danak hemen herrixen... danak, e, aurrekaldeti, andrak, gizonak...

-A, famili osoak?

-Osoak. Danak. Eroan eben horra, Arkezto baiño lehenau dau beste ze... zer bat: Etxebarri. Ta han sartu eurien danok. Bueno, ta "jode, ¿qué ha pasau?, ¿qué ha pasau?" Inor be ez [dau] jakin ezer. Ta, bueno, ba, klaro, orduen ya gu joan garen Ubidera en aquellos días. Ta nire aite, ba, topetan Bilbora... al ba... porque... em, el ba... sartute dien zera, zakeen "al barco, de prisión. De prisioneros tenían los barcos, claro, la cárcel llena... Larrinaga llena de cárcel, pues...

-La ría.

-"En los barcos, ahí, eso". Ba nere aite, ba, han Larrinagan, "Ba hemen ez dau inor"; al barco, "Hemen ez dauz Elosuko inor". Ze arraixo! Eta gero, gabe baten, gu iten geben lo nire aita ta nik abadien etxian. Karo, hor, danok lenengokoetan ba ez [euen] lekua hor egoteko danok batera, Ubiden, Ubiden. Ta lenengoko egunetan, ba, lo iten geben, ba, nire aite ta nik abadien, zera, etxien. Ta han be bai iten eben geure gelan, beste ohe baten "capitán médico de algún batallón". Eta jo... gabian han iten lo... eta... bueno, lo ez, entzun neben dana; esan eben hori kapitaiña aitari: "Agapito, me he enterado que has estado en Bilbao, ¿no? Buscando a tu familia, ¿verdad?", "Pues sí, no doy con ellos", "Agapito, no des un paso más, que tu familia y todos los demás están enterrados ahí en Arkezto",

"¿Enterrados? ¿Cómo enterrados?", "Pues sí, allí están los dieciséis más un miliciano más, porque uno de... se rebeló...", "¿Cómo? Hil...? Tampoco...", "A, ez dozu gure? Ba zu be bai, benga, aurrekaldera". Ha be bai.
Hamazortzi han zulo batera.
-Orduen hori hemengoa zan? herrikoa?
-Bueno, bai, bai, hemen herrikoa, bai, herrikoa...

17. Marzelino Urkiola atxilotu eta fusilatu egin zuten herrira itzultzean

- **Erref:** LEG-035/026
- **Iraupena:** 0:01:39. **Hasi:** 00:38:36. **Bukatu:** 00:40:15

Gaia(k):

- Politika » Gerra zibila (1936-1939) » Gerran hildakoak eta zauritutakoak
- Politika » Jarrera politikoak » Komunistak

Laburpena:

Faxistek Asturias hartu zutenean, hamazazpi legutiar hil zituen Marzelino Urkiola komunista oinez itzuli omen zen Legutiora. Arrebaren etxean ezkutatu zen, baina berehala joan zitzaizkion Guardia Zibilak bila. Donostiara eraman eta fusilatu egin zuten.

18. Gasteizko hiltegiaren gertatutako pasadizoa

- **Erref:** LEG-035/035
- **Iraupena:** 0:01:25. **Hasi:** 00:48:05. **Bukatu:** 00:49:30

Gaia(k):

- Ohiturak eta bizimodua » Kontakizunak eta sinesmenak » Anekdotak, kontakizunak
- Ekonomia eta industria » Txanponak, diru-kontuak

Laburpena:

Gerra garaian, Gasteizko hiltegi batean, nahastuta, hamar ogerleko gehiago eman zizkieten, behien dirua kobratzera joan zenean. Etxera itzuli zenean, ez zekien amak nola hartuko zuen, baina ondo egin zuela esan ei zion.

19. Garia erein eta belarra irten

- **Erref:** LEG-035/037
- **Iraupena:** 0:02:40. **Hasi:** 00:50:35. **Bukatu:** 00:53:15

Gaia(k):

- Baserria » Baserriko lanak » Baratzea eta soroa

Laburpena:

Garia, patata, artoa, indabak... hartzen ziren inguruko soroetan. Eta gero ganaduentzat arbia, erremolatxa... Legutioko eremu batean, euren etxe inguruan, ez zen garirik, garagarrik edo olorik hartzen, edozer ereinda ere belarra irteten zelako. Aitak belarra erein eta ganadua jartzea erabaki zuen azkenean. Lur-klasearen eraginez izango dela diote.

CC-by-sa | Ahotsak.eus

Badihardugu Euskara Elkartea

Markeskua Jauregia, 20600 Eibar

943121775 - ahotsak@ahotsak.com